

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLIKLARINING O'QUV LUG'ATLARINI YARATISH MASALALARINI O'RGANISHNING AHAMIYATI

*Ernazarova Manzura Saparboyevna –
Navoiy davlat universiteti “Boshlang'ich ta'lim” kafedrasini
mudiri, filologiya fanlari doktori, professor.*

*Husenova Muhtaram Husniddin qizi
Navoiy davlat universiteti “Boshlang'ich ta'lim” kafedrasini
o'qituvchisi*

ВАЖНОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ ВОПРОСОВ СОЗДАНИЯ УЧЕБНОЙ ЛЕКСИКИ УЧЕБНИКОВ РОДНОГО ЯЗЫКА НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

*Эрназарова Манзура Сапарбоевна
заведующая кафедрой начального образования,
Навоийский государственный университет, доктор
филологических наук, профессор*

*Хусенова Мухтарам Хусниддин кизи
преподаватель кафедры начального образования
Навоийский государственный университет*

THE IMPORTANCE OF STUDYING THE ISSUES OF CREATING EDUCATIONAL VOCABULARY OF PRIMARY GRADE MOTHER TONGUE TEXTBOOKS

*Ernazarova Manzura Saparboevna
Head of the Department of Primary Education of the Navoi
State University, doctor of philology, professor.*

manzuraernazarova@gmail.com

*Khusenova Mukhtaram Khusniddin kizi
Teacher of the Primary Education Department of the
Navoi State Pedagogical University*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quv lug'atlarini yaratishning asosiy masalalari tahlil qilingan va boshlang'ich sinf ona tili darsliklaridagi o'quv lug'atlarini shakllantirishning ilmiy jihatlari chuqur o'rganilgan. Maqolada shuningdek, boshlang'ich sinf ona tili darsliklaridagi o'quv lug'atlarini yaratishning asosiy maqsadlari va vazifalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: o'quv lug'atlari, so'z boyligi, erkin fikrlash, ona tili ta'limi, so'z, ijodiy tafakkur, kommunikativ savodxonlik.

<https://orcid.org/0009-0003-5462-5321>

manzuraernazarova@gmail.com

husenova19931@mail.ru

Аннотация: В данной статье изучаются вопросы создания учебных словарей, научно обоснованы важные аспекты создания учебных словарей учебников родного языка начальной школы. Раскрыты цели и задачи создания учебников родного языка начальных классов.

Ключевые слова: учебные словари, словарный запас, свободомыслие, образование на родном языке, слово, творческое мышление, коммуникативная грамотность.

Annotation: In this article, the issues of creating educational dictionaries are studied, the important aspects of creating educational dictionaries of elementary school mother tongue textbooks are scientifically based. The goals and tasks of creating the textbooks of primary grade native language textbooks are disclosed.

Key words: educational dictionaries, vocabulary, free thinking mother tongue education, the word creative thinking, communicative literacy.

Kirish. Yurtimizda olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash, uzluksiz ta'lim tizimini amalga oshirish va mustaqil fikrlaydigan, erkin va ijodiy shaxslarni tarbiyalashga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayon murakkab va sharafli bo'lib, o'z qobiliyatlari va ijodiy tafakkuri bilan turli muammolarni hal eta oladigan, shuningdek, mustaqil fikrlaydigan, rivojlangan aql-idrokka, yuqori ma'naviyatga ega, milliy tafakkuri keng va irodasi mustahkam insonlarni tarbiyalashni talab qiladi. Komil insonning ichki dunyosi boy, fikrlash qobiliyati yuqori, nutqi esa ravon va go'zal bo'lishi zarur. Buning uchun esa boshlang'ich ta'lim tizimi poydevor vazifasini o'taydi.

Boshlang'ich sinf ona tili ta'limining asosiy vazifasi – ijodiy tafakkurga ega bo'lgan, erkin fikrlay oladigan va o'z fikrini har qanday nutq sharoitida aniq ifodalashni biladigan shaxsni tarbiyalashdir. Hozirgi kunda ona tili ta'limining samaradorligini oshirish mamlakatimizning davlat siyosati yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Ona tili ta'limining asosiy kontseptual yondashuvida uning zarur vositalaridan biri sifatida lug'atlar ta'kidlanadi. Lug'atlar ona tilining cheksiz so'z boyligi, xilma-xil xazinasini o'z ichiga oladi va ularni tasvirlaydi. Ular o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish va ularni og'zaki hamda yozma nutqda fikrlarini ravon va aniq ifodalashga olib keladigan qimmatli so'z boyligini yaratadi.

O'quvchilarning so'z boyligini oshirish ona tili ta'limining eng dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Buning uchun ko'pincha o'quvchini daryo o'rtasida turib suv izlayotgan kishi bilan solishtiramiz: daryo to'la suv, bolalar esa chanqoq.

Bizning lug'atlarimiz so'zga boy, lekin o'quvchining qobiliyatida so'z kam. Bu holat, ayniqsa, ona tili ta'limining mazmuni bilan chambarchas bog'liqdir.

Boshlang'ich sinf ona tili darsliklarida o'quv lug'atini yaratishning maqsad va vazifalari, avvalo, til ta'limiga qo'yilgan davlat standartlari talablaridan kelib chiqadi. Bu talablarning biri – mustaqil fikrga ega, og'zaki va yozma nutq madaniyati rivojlangan, savodli va axloqan yetuk shaxsni tarbiyalashdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Lug'atlarni o'rganishning ahamiyati shundaki, ular o'quvchilarning so'z boyligini kengaytiradi. Lug'atlar boyligi va ularning turli-tuman qo'llanish usullari, bir so'zni bir nechta uslubda ishlatish imkoniyatlari, shu bilan birga lug'atlarning to'liq va mukammal bo'lishi boshqa tillar orasida ajralib turadi. Ayniqsa, dunyodagi shevalarning xilma-xilligi ham lug'atlar o'rganilishining o'ziga xos xususiyatini tashkil etadi. Lug'at bilan ishlash — bu haqiqatan ham mashaqqatli va murakkab jarayon bo'lib, so'zlar va atamalarni aniqlash, ularni o'z o'rinlarida qo'llash, sinonimlarni tanlash va manbalarning chuqur tahlilini o'tkazish katta mehnatni talab qiladi.

Lug'atlarni yaratish bo'yicha o'tgan davrda ota-bobolarimiz ko'plab izlanishlar amalga oshirgan. Masalan, Mahmud Koshg'ariy o'zining XI asrdagi asarida turkiy so'z boyligini arab tilida izohlaydi va o'sha davrda xalqimiz yaratgan til boyligini bizga meros qilib qoldirgan. Bu an'analar keyingi asrlarda ham davom etib, Mahmud Zamaxshariyning "Asos ul-balog'a" (XII asr), Tole Imon Xiraviyning "Badoye' ul-lug'at" (XV asr), Muhammad Yoqub Ching'iyning "Kelurnoma" (XVII asr), Muhammad Rizo Xoksorning "Muntaxab ul-lug'ot" (XVIII asr), Mirzo Mehdiyxonning "Sangloh" (XVIII asr),

Sulaymon Buxoriyning "Lug'ati Chig'atoyi va turkiy Usmoniy" (XIX asr) kabi ko'plab qimmatli lug'atlar yaratildi. Shuningdek, noma'lum mualliflar tomonidan yozilgan "At-tuhfat uz-zakiyati fi-l-lug'at at-turk" (XIII asr) va "Abushqa" (XVI asr) kabi lug'atlar ham o'rganilgan va tahlil qilingan.

Bundan tashqari, o'zbek tilida mavjud bo'lgan lug'atlar asosida maktab o'quvchilari uchun mo'ljallangan 20 dan ortiq o'quv lug'atlari ishlab chiqilgan. Ular orasida O. Shukuruv va B. Boymatovning "O'zbek tilining ma'nodosh so'zlar o'quv lug'ati", Y.Hamrayevaning "O'zbek tilining o'zlashma so'zlar o'quv lug'ati", U. To'rayeva va D.Shodmonovning "O'zbek tilining ziddiyatli so'zlar o'quv lug'ati", B.Mengliyev va B.Bahriddinovning "O'zbek tili so'z tarkibi o'quv lug'ati", X.Suvonova va G.Turdiyevaning "O'zbek tilining shakldosh so'zlar o'quv lug'ati", T.Nafasov va V.Nafasovning "O'zbek tilining toponomik o'quv lug'ati", X.Norxo'jayevaning "O'zbek tilining eskirgan so'zlar o'quv lug'ati" va boshqa ko'plab lug'atlar o'quvchilar uchun taqdim etilgan.

Muhokama va natijalar. Tilshunoslikda yangi lingvodidaktik yo'nalish sifatida o'quv lug'atchiligi shakllandi. Rivojlangan mamlakatlarda o'quv lug'atchiligining an'anasi 20-asrning 40-50-yillarida yuzaga kelgan bo'lib, shu davrda ta'limning har bir bosqichi uchun (bog'chadan tortib maktabgacha) maxsus lug'at turlari ishlab chiqilgan va ular maktab darsliklarining ajralmas qismiga aylangan. O'quv leksikografiyasining shakllanishida P.N.Denisovning doktorlik dissertatsiyasi, bir qator ilmiy maqolalari va "Ocherki po russkoy leksikologii i uchebnoy leksikografii" nomli monografiyasi muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Boshlang'ich sinf ona tili darsliklarida o'quv lug'atlarini yaratish davlat ahamiyatiga ega bo'lgan ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy jihatlariga ega. O'quvchilarda ijodiy tafakkur, ijodiy izlanishlar olib borish, mavjud imkoniyatlardan eng samaralisini tanlash, tilimizning boy imkoniyatlarini nutq sharoitiga mos ravishda to'g'ri va samarali ishlatish qobiliyatini rivojlantirishda o'quv lug'atlarining o'рни juda katta. Shuningdek, o'quvchilarni milliy qadriyatlarimiz, udum va an'alarimiz ruhida tarbiyalashda lug'atlar muhim vosita hisoblanadi.

"O'quv lug'ati" atamasi rus leksikografiyasida ilk bor Ye.D.Polivanovning "Qisqacha ruscha-o'zbekcha lug'at"iga yozgan kirish so'zida ishlatilgan. Muallif lug'atni ta'riflar ekan, "Lug'at hajmiga ko'ra o'quv lug'ati tipiga mansub" deb, o'quv lug'atlarining kichik hajmga ega bo'lishiga urg'u bergan.

Boshlang'ich sinf ona tili darsliklarida o'quv lug'atini yaratishning asosiy maqsadi – til imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'рни bilan va samarali foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantirish, mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, tarbiyani shakllantirish va o'quvchining ma'naviy hamda zamonaviy rivojlanishidir.

Lug'at – bu ma'lum bir tildagi so'zlarning muayyan maqsad va mavzu asosida to'plangan yig'indisidir. So'zlarni to'g'ri yozishda, ularning ma'nosi, etimologiyasi, tarkibiy tuzilishi, imlosi va talaffuzi, jumla tuzishda hamda tushunchalar haqida qo'shimcha ma'lumot olishda lug'atlar yordam beradi. Lug'atlar o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini kengaytiradi va turli fan sohalari, texnika, san'at, adabiyot va nutq madaniyatini o'zlashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Boshlang'ich sinf ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilar tilning so'z boyligini egallashlari, til imkoniyatlarini qo'llay olishlari matnli topshiriqlarni bajarish orqali namoyon bo'ladi. Nutq boyligini oshirishda leksika va unga oid mashg'ulotlarning o'рни boshqa bo'limlarga nisbatan ancha muhimdir. Shuning uchun ta'lim vositalari orasida o'quv lug'atlari va qomuslarning roli juda katta.

Ona tili ta'limining asosiy maqsadi o'quvchilarda tilning ichki imkoniyatlaridan, tasviriy vositalaridan nutq jarayonida samarali va o'рни bilan foydalanish ko'nikmalarini, fikrni turli shakllarda ifodalash malakalarini hosil qilishdir. Bunga erishish uchun boy va to'liq so'z xazinasiga ega bo'lish zarur. Shuning uchun so'z boyligi davlat standartlarida muhim o'rin egallashi kerak, degan fikrni mutaxassis olimlar o'quvchilarning so'z boyligini oshirishda lug'atlar bilan ishlashning ahamiyatini ta'kidlaydilar.

Lug'at – so'zlarning noyob boyligi bo'lib, undan o'рни va maqsadiga muvofiq foydalanish

boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilimlarini kengaytirish, so'z boyligini oshirish va fikrni to'g'ri va ravon ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'quv lug'atlari, o'quvchining e'tiborini jalb qiladigan va qiziqtiradigan noyob manba bo'lishi kerak. O'quv lug'atining mukammalligi, o'quvchining yoshiga mosligi ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinflarda ona tili darsligi va o'quv lug'ati ta'lim jarayonining asosiy tarkibiy qismlaridan hisoblanadi. Boshlang'ich sinf ona tili darsligining o'quv lug'atiga quyidagi vazifalar yuklatiladi:

- O'quvchilarga nutqning og'zaki va yozma shakllaridan to'g'ri va keng foydalanish uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarni yaratish;

- O'quvchilarni so'z ma'nosi ustida ishlashga o'rgatish, imlo va punktuatsiyaning asosiy qoidalari bilan tanishtirish;

- Fikrni og'zaki va yozma shakllarda bayon qilish usullari bilan tanishtirish;

- O'quvchilarda milliy ong va milliy mafkura tarbiyasini shakllantirish;

- O'quv lug'atlari boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkurini rivojlantirish va ifodalashda muhim vosita bo'lishi;

- O'quv lug'atlari o'quvchilarning so'z boyligini oshirish, mustaqil fikrlashga o'rgatish, nutq ko'nikmalarini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf ona tili darsliklarining o'quv lug'atini yaratishning ijtimoiy ahamiyati juda katta. Jamiyatimiz, xalqimiz va millatimiz kelajagi, uning ravnaqi, bugungi kunda maktab partasida o'tirgan yoshlarning mustaqil turmushga tayyorlanishi, nutqiy faoliyatni samarali olib borishlari va yuqori madaniyatda so'zlashish

darajasi, avvalo, o'quv lug'atlari orqali amalga oshiriladi. Chunki so'zning qudrati insoniyat tarixida har doim katta ahamiyatga ega bo'lgan.

Agar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun zarur bo'lgan o'quv lug'atlari yaratilmasa, ijodiy tafakkurni rivojlantirish, og'zaki va yozma nutqni o'stirishga qaratilgan darsliklar o'z vazifasini to'liq bajarolmaydi. Bu holat, shuningdek, o'zbek milliy lug'atchiligini rivojlantirish va o'rta ta'lim bosqichi uchun mavzuviy o'quv lug'atlarini yaratish masalasini qo'ymoqda. O'quv lug'atlari bilan ishlash boshlang'ich sinf ona tili mashg'ulotlarining muhim tarkibiy qismiga aylanishi lozim. Agar o'quvchilarning qo'lida lug'at bo'lmasa, biz ularni shunday lug'atlarni yaratishga o'rgatishimiz, qiziqtirishimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ernazarova M., Matnazarova G. Leksikologiya bo'limini o'qitishda o'quvchilarni aqliy faoliyat usullariga o'rgatish. Navoiy, 1996, 3-bet.
2. Поливанов Е.Д. Кискача русча-ўзбекча луғат. Тошкент, 1926, 98-б.
3. Денисов П.Н. Очерки по русской лексикологии и учебной лексикографии. Изд. МГУ. М., 1974.
4. Неъматов Х., Фуломов А., Зиёдова Т. Ҳозирги ўзбек адабий тилини ўрганишда ўқувчилар сўз бойлигини ошириш. Тошкент, «Халқ мероси», 2000, 7-б.
5. Баҳриддинова Б. Ўзбекистонда ўқув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истиқболлари: Филол. фан. докт (DSc) ... дисс.– Самарқанд, 2020. – 260 б.
6. G'ulomov A., Ne'matov H. Ona tili ta'limi mazmuni. Toshkent. O'qituvchi, 1995, 128-b.
7. G'ulomov A., Sayfullayeva R., Ernazarova M., Bobomurodova A., Alavutdinova N. O'zbek tilini o'qitish metodikasi. –T.: 2023, 371-b.

